

Egy korai Mária-imádság – háromféle változatban

Bevezetés: a dolgozat tárgya és célja¹

A tanulmány egy ómagyar kori imádság különböző helyeken fennmaradt lejegyzéseivel foglalkozik. Az ima Máriát szólítja meg (*Nemes asszonyom, Szíz Mária ...* kezdettel), segítségét kérve, hogy *ez mai szent igéket hallhas-suk, érthessük, tarthassuk.*² Szövegét a korszak kutatói leginkább a XVI. század első negyedéből származó Peer-kódexből ismerhetik, korábban ma-gam is csak itt találkoztam vele. Az elmúlt években azonban – a kódex-irodalmon túli ómagyar nyelvemlékek gyűjtése és rendszerezése során – a műnek további két korabeli szövegpárhuzamára is rábukkantam. Ezek egyi-kének eredetijét vagy betűhű szövegét eddig nem publikálták – magam egy munkálat számára előkészített kéziratos összeállításban találkoztam vele. A másiknak 130 évvel ezelőtt tették közzé betű szerinti (hibáktól nem men-tes) átírását.³ A jelen dolgozat célja a hármas szövegpárhuzam nyelv(emlék) történeti feltárása, aminek a fotómásolatok, valamint az olvasati és a betű szerinti átírások közlése is a részét képezi. A háromféle változat részletes összevetését a velük távolabbi szövegpárhuzamot mutató korabeli imádsá-gok felvillantása követi, végül szó esik az ima eredetének és szerzetesrend-hez köthetőségének kérdéséről is.

A háttér

Egymással rokon szövegű nyelvemlékek együttes vizsgálata többféle tudományterület kutatóit is érdeklő kérdéseket vethet fel. Az ómagyar kori anya-nyelvű kódexek párhuzamos szövegeinek kutatásához hasznos kiindulást kínálnak a *Régi magyar kódexek* sorozatának darabjai, amelyekben a közre-adók a korábbi szakirodalmak összegzéseként megadják az adott kötetbe beírt munkáknak a többi kódexben fellelhető párhuzamait.

A legtöbb egymással rokonságban álló szöveg az imaanyag körében ta-lálható, ami nem is váratlan, tekintettel a megörökített művek jelentős szá-mára. A korabeli szövegpárhuzamokra jellemző, hogy még az alapján

¹ Köszönöm tanulmányom lektorának, Haader Leának a hasznos észrevételeit.

² A változatok közül a Peer-kódex szövegéből idéztem olvasati átírásban.

³ A hivatkozásokat a lentebbiekben részletezem.

azonos szövegek lejegyzései sem mutatnak teljes egyezést. Ennek többféle oka is lehet. A kisebb eltéréseket a lejegyzők-másolók nyelvjárársbeli és hangjelölési-helyesírási különbségei, illetve tévesztései okozhatják. Amennyiben jelentősebbek a különbségek, a háttérben a (szóbeli) használat során bekövetkező módosulások állhatnak, illetve az is lehetséges, hogy a lejegyzések ugyanazon alapszöveg más-más fordításán alapulnak. Az előbbivel összefüggésben elmondható, hogy a műfaj darabjait sajátos kettősség jellemzi: egyfelől állandósuló/állandósult, másfelől pedig megszövegezésükben akár nagyfokú variabilitást is felmutató művekkel állunk szemben.

A legalapvetőbb imádságok számos helyen fennmaradtak. A kódexirodalomból kilenc Miatyánk-, tíz Üdvözlégy-, hat Hiszekegy- és tizenkét Mária hálaéneke (Magnificat)-lejegyzést ismerünk,⁴ amelyek változatos módon mutatják a többféleképpen kanonizálódó, egymástól különböző fokban eltérő imaszövegek jelenlétét a kor irodalmában, liturgiai hagyományában. Ezeken kívül van még számos más jellegű imádság is, amelyeket több kódexbe bemásoltak, szerzetesrendektől akár függetlenül is (ismeretes, hogy a szöveghagyományozódás útjain gyakran elhalványult a rendi eredet fontossága). Különösen népszerű volt a korban például a Szent Brigittának tulajdonított tizenöt imádságból álló imafüzér, amelynek nyolc változata-másolata ismeretes⁵ – azaz közel azonos vagy éppen jelentősebben eltérő szövegét minden ötödik-hatodik fennmaradt kódex őrzi.

Míg a szakirodalom az anyanyelvű kódexekben megőrződött szövegpárhuzamokról meglehetősen gazdag ismeretanyagot halmozott fel, kevesebbet tudunk azokról az egymással rokonságban álló szövegekről, amelyek a kódexek lapjain kívülre mutatnak. Ugyanakkor arra is vannak példák, hogy egy-egy frissen felfedezett ómagyar kori kisebb szövegemlék úgy lett a nyelvemlékkutatás tárgya, hogy ismertetésük, vizsgálatuk egyik meghatározó szempontja a kódexirodalombeli megfelelőikhez való viszonyítás volt. Domokos Pál Péter az általa felfedezett *Częstochowai nyelvemléket* a Peer-kódex egyik Mária-imájával állítja párhuzamba (145v–146r),⁶ de a szövegnek más kódexekbeni rokonságára is kitér.⁷ Legújabbban Haader Lea vizsgálta a nyelvemlék szövegrokonságát négyféle, kódexekben megőrződött va-

⁴ HAADER Lea (2005), A Müncheni emlék. *Magyar Nyelv* 101: 161–178.

⁵ Vö. BÁRDOS Gy. József (1903), *Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben*. Budapest, Stephaneum.

⁶ A szerző (tévesen) mindannyiszor a Winkler-kódexet említi forrásként. Az elírásra először MOLNÁR József hívta fel a figyelmet. L. MOLNÁR József (1975), *Częstochowai magyar nyelvemlék 1501-ből*. *Magyar Nyelv* 71: 110–112.

⁷ DOMOKOS Pál Péter (1966), Magyar nyelvemlék Częstochowában. *Magyar Nyelv* 62: 489–492.

riánssal.⁸ A Holl Béla által Sibenikben megtalált *Laskai-sorokkal* Máta Mária és A. Molnár Ferenc is foglalkozott, részletezve a Therwrewk-kódex egyik Oltáriszentség-imájával való szövegpárhuzamot (123r), és megemlegetve további hasonló tartalmú szövegeket is.⁹ A Sarbak Gábor által felfedezett *Müncheni emlék* imádságait – Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy, Mária hálaéneke – a kódexirodalomban fellelhető összes párhuzamuk tükrében mutatta be HAADER Lea.¹⁰

Figyelemre méltó, hogy a fentebbi bekezdésben felsorolt szövegek szintén mind imádságok – akárcsak a jelen tanulmány tárgyát képező művek. A lejegyzés módja is hasonló mind a fentebbiekben említett, anyanyelvű kódexeken kívüli imák, mind a jelen dolgozatban bemutatandó imádságok esetében: vendégszöveggéként örökítették meg őket idegen nyelvű kódexek lapjain. A scriptor, aki esetenként a kódex írója, esetenként más személy, valamilyen okból fontosnak tartotta, hogy másolás útján vagy emlékezetből írásban megörökítse az akár közismert imákat is. Természetes, hogy a beírt anyanyelvű imádságok elsősorban a vallási élet céljait szolgálták; kivételes esetben azonban világi célzat is vezethette a scriptort, amint ezt a nyelvtanulási, esetleg nyelvészeti segédletként született *Müncheni emlék* imaszövegei bizonyítják.¹¹

A jelen tanulmány témája: egy imádság, háromféle lejegyzés

A címnek és a bevezetőben érintetteknek megfelelően a lentebbiekben egy Mária-ima háromféle lejegyzési változatáról lesz szó. A korszak a XV. század második fele és a XVI. század első fele közötti időkor. Az őrzökötetek az Országos Széchényi Könyvtárban (Peer-kódex), a göttweigi Stiftsbibliothekban (Miscellanea), illetve az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban (Szent Ágoston-ősnymtatvány) találhatóak.

A szövegekre, illetve rokonságuk tényére akkor figyeltem fel, amikor egy kutatásra szánt kéziratban (lásd lentebb) megtaláltam az imádság egyetemi könyvtári változatát. A Peer-kódexbeli variánssal korábban

⁸ HAADER Lea (2022), A magyar vendégszöveg. In CZAGÁNY Zsuzsa – SARBAK Gábor (szerk.): *Cantuale Paulinorum S. XVI. (Czestochowa, Archiwum Jasnogórskie, I-215, R583). Zene- és nyelvtörténeti tanulmányok a Czestochowai pálos kantuáléről*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet, Régi Zenetörténeti Osztály – Magyar Pálos Rend, Budapest, 168.

⁹ MÁTAI Mária (1997), *Első magyar nyelvű verses imádságunk*. Budapest, Universitas Kiadó.; A. MOLNÁR Ferenc (1996), A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben. *Magyar Nyelv* 92: 21–32.; uő. (2000), *Két régi magyar ima az Oltáriszentségről*. Nyelvtudományi Értekezések 149. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.

¹⁰ HAADER 2005.

¹¹ HAADER 2005.

már foglalkoztam,¹² így feltűnt a két imaszöveg közötti átfedés. Amikor azonban találkoztam Timár Kálmán egy utalásával,¹³ szembesülnöm kellett vele, hogy „friss” felfedezésemet az imák közeli rokonságáról már csaknem egy évszázada leírták, igaz, akkor a harmadik szorosan ide kapcsolódó szöveggel, egy göttweigi imával kapcsolatban. Eszerint magától értetődően kínálkozott a jelen vizsgálat anyagául ez a háromféle változat.

Korábbi munkáim alapján feltűnt ugyanakkor néhány más, korabeli kéziratos imaszöveggel való hasonlóság is: (1) Gyöngyösi kódex 14r–14v; (2) egy az ELTE Egyetemi Könyvtárában korábban őrzött, de mára eltűnt kötet egyik bejegyzése; (3)–(4) az OSzK MNy. 6. jelzetű nyelvemlékegyüttesének két imádsága.¹⁴ Egy további rokonszövegre a már említett TIMÁR Kálmán-tanulmány hívta fel a figyelmemet.¹⁵ Az összeolvasás ebben az öt esetben arról árulkodott, hogy ezek a szövegek a jelen tanulmányban vizsgálható három imaváltozatnak csak távolabbi párhuzamai. Róluk a részletes hármass összevetés után lesz szó röviden.

A dolgozat alapanyagául szolgáló hármass szövegpárhuzam bemutatása a lentebbiekben nem a lejegyzés feltételezhető időrendjét követi, hanem a kutatók számára ismertebb változat felől halad az ismeretlenebbek felé.

A Peer-kódexbeli imádság

A három közül a legkönnyebben hozzáférhető, így a legismertebb változat a XVI. század első negyedében keletkezett Peer-kódexben található (120v–121v).¹⁶ A *Nemes asszonyom, Szíz Mária* ... kezdetű imádság további imák közé ékelődik (l. 1–3. kép), a sriptor azokkal együtt másolta be a kódexbe.

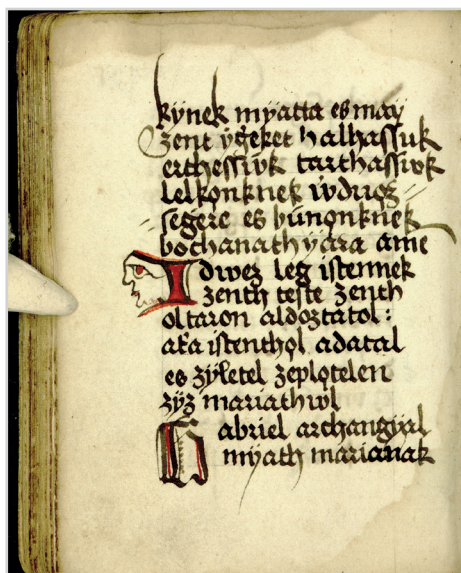
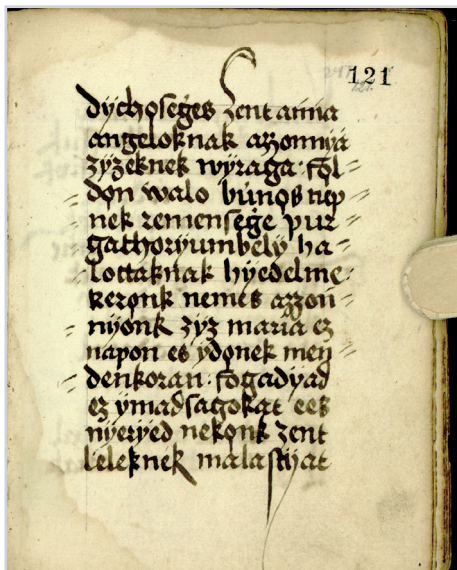
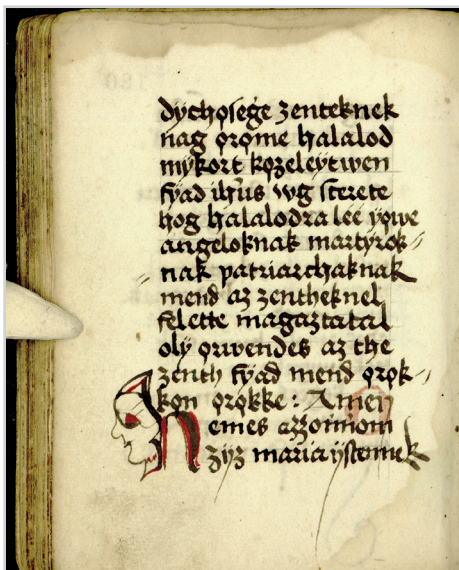
¹² DÖMÖTÖR Adrienne – HAADER Lea (2012), „*Halandó, ezeket megmondjad!*” – magyar nyelvű imádságok a XV–XVI. századból. Budapest, Tinta Kiadó. 170.

¹³ TIMÁR Kálmán (1929), Magyar kódexcsaládok. (Negyedik közlemény). *Irodalomtörténeti Közlemények* 39. 27.

¹⁴ DÖMÖTÖR Adrienne (2001), *Gyöngyösi kódex*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 94–97.; uő. (2018), Van itt egy kis szabad hely? Vallási kötődésű nyelvemlékek (nem csak) a margón. In BOROS István – TAKÁCS László szerk. (2018), *Litteris vincimur*. Szent István Társulat, Budapest. 99.; uő. (2022), Fóliók készleten. Ívfüzetek és papírlapok magyar nyelvű feljegyzései a XVI. század közepéig. In BOROS István – TAKÁCS László szerk. (2022), *Cura scriptorum*. Budapest, Szent István Társulat. 32.

¹⁵ TIMÁR Kálmán (1929), 27.

¹⁶ Kiadása: KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea – OSZKÓ Beatrix (szerk.) – KOZOCSA Sándor Géza (irányításával) (2000), *Peer-kódex*. Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság.

1–3. kép. A Peer-kódex 120v, 121r, 121v lapja¹⁷
 (OSZK, MNy. 12)

¹⁷ A kódexlapokon az ima szövege az emberi arccal díszített iniciáléval kezdődik, és a következő ilyenig tart.

Olvasati szöveg:¹⁸

Nemes asszonyom, Szíz Mária,
 Istennek dicsőséges szent anyja,
 angyeloknak asszonya,
 szízeknek virága,
 földön való bűnös népnek reménysége,
 purgatóriumbeli halottaknak hiedelme!
 Kérünk, nemes asszonyonk, Szíz Mária,
 ez napon és időnek mendenkorán,
 fogadjad ez imádságokat,
 és nyerd nekünk Szentléleknek malasztját,
 kinek miatta ez mai szent ígéket hallhassuk,
 érthessük, tarthassuk
 lelkünknek üdvösségére
 és bűnünknek bocsánatjára!
 Ámen.

Az ima felépítése a könyörgő imádságok szokásosnak mondható szerkezetét tükrözi. A szöveg két részre osztható – az itt alkalmazott tördelés szerint 6 + 8 sorra –, és az *ámen* szóval zárul. A kezdősorok Szűz Máriához fohászodnak, az ő többféle megszólítását tartalmazzák, amely a korszak imakincséből ismerős kifejezések néhány darabját fűzi egybe. A második részben az imádkozó – miközben ismét megszólítja az imádság címzettjét – kérést intéz hozzá: járjon közben a Szentléleknél annak érdekében, hogy *ez mai szent ígéket hallhassuk, érthessük, tarthassuk*.

Betű szerinti átírás:¹⁹

Nemes²⁰ azzoónom zÿz maria
 ŷstennek dÿchqseges zent áhna
 angeloknak azzonnÿa
 zÿzeknek wÿraga :
 földön walo bűnqş nepnek remensege
 purgathorÿumbelÿ halottaknak hÿedelme :

¹⁸ Megjelent: DÖMÖTÖR Adrienne – HAADER Lea 2012.

¹⁹ A könnyebb áttekinthetőség érdekében a betű szerinti átírások tördelésében itt és a következőkben is az olvasatokra kialakított sorbeosztást követem. – A jelen átírás (az áttördelést leszámítva) megegyezik a kódexkiadásbeli közléssel: KACSKOVICS-REMÉNYI – OSZKÓ – KOZOCSA 2000: 529, 531, 533.

²⁰ A betű szerinti átírásokban a félkövér szedés a rubrumozások jelölésére, a dőlt betűs szedés pedig a rövidítések feloldására szolgál.

kerõnk nemes azzoõnyõnk zÿz maria
ez napon es ÿdõnek mendenkoran :
fogadÿad ez ÿmadsagokat
ees nyeryed nekõnk zent leleknæk malastÿat
kÿnek mÿatta es maÿ zent ÿgeket halhassuk
erthesswk tarthasswk
lelkõknæk wduõzsegere
es bûnõknæk bochanathÿara
amen

A göttweigi ima (ún. Göttweigi töredék)

A göttweigi kolostor könyvtára õrzi azt a XV. század második felére keltezhető latin nyelvű, vegyes tartalmú kódexet (*Miscellanea theologica*), amelybe egy magyar nyelvű imát is beírtak. A mű elnevezéseként Zolnai Gyula nyelvemlékkatalógusa utána Göttweigi töredék vált általánossá.²¹ A szöveget Vinzenz WERL monostori könyvtáros fedezte fel a XIX. század közepén, amikor a könyvtár állományát katalogizálta. A kötet más könyvekkel együtt a rannai (Unterranna, Alsó-Ausztria) pálos kolostorból került Göttweigbe a XVIII. század végén, II. József feloszlató rendeletének hatályba lépése után.²² Az imádságot 1881-ben Rómer Flóris közölte betű szerinti(-nek szánt) átírásban; a szövegbe azonban hibák kerültek.²³ Rómer az imabejegyzést másolatnak tartja. Kormeghatározásaként a középkori kézirat irodalom katalógusa²⁴ a XV. század második felét jelöli meg.²⁵

Az *Irgalomnak anyja, Mária ...* kezdetű ima – mint a 4–7. képeken látható – vegyes tartalmú latin nyelvű munkák közé ékelődik. Egy korábban üres lap tetején kapott helyet, folytatásában különböző időszakaszokban tett bejegyzések olvashatók *Hugo de bono conscientiae* cím alatt. A magyar nyelvű szöveg esztétikus írásképe, díszítettsége arra vall, hogy inkább másolás révén kerülhetett a lapra (ahogyan első szövegközlője is állította), semmint emlékezetből való megörökítés által.

²¹ ZOLNAI Gyula (1894), *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 29.

²² SARBÁK Gábor (1998), Újabb pálos magyar nyelvemlék Göttweigben. *Magyar Nyelv* 94: 462.

²³ RÓMER Flóris Ferencz (1881), Könyvtári buvárlataim Altenburgban és Göttweigben. *Magyar Könyvszemle* 6: 99–116.

²⁴ CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára (1995), *Ariadné. A középkori magyarországi irodalom kéziratainak lelõhelykatalógusa*. Budapest, MTA. 43.

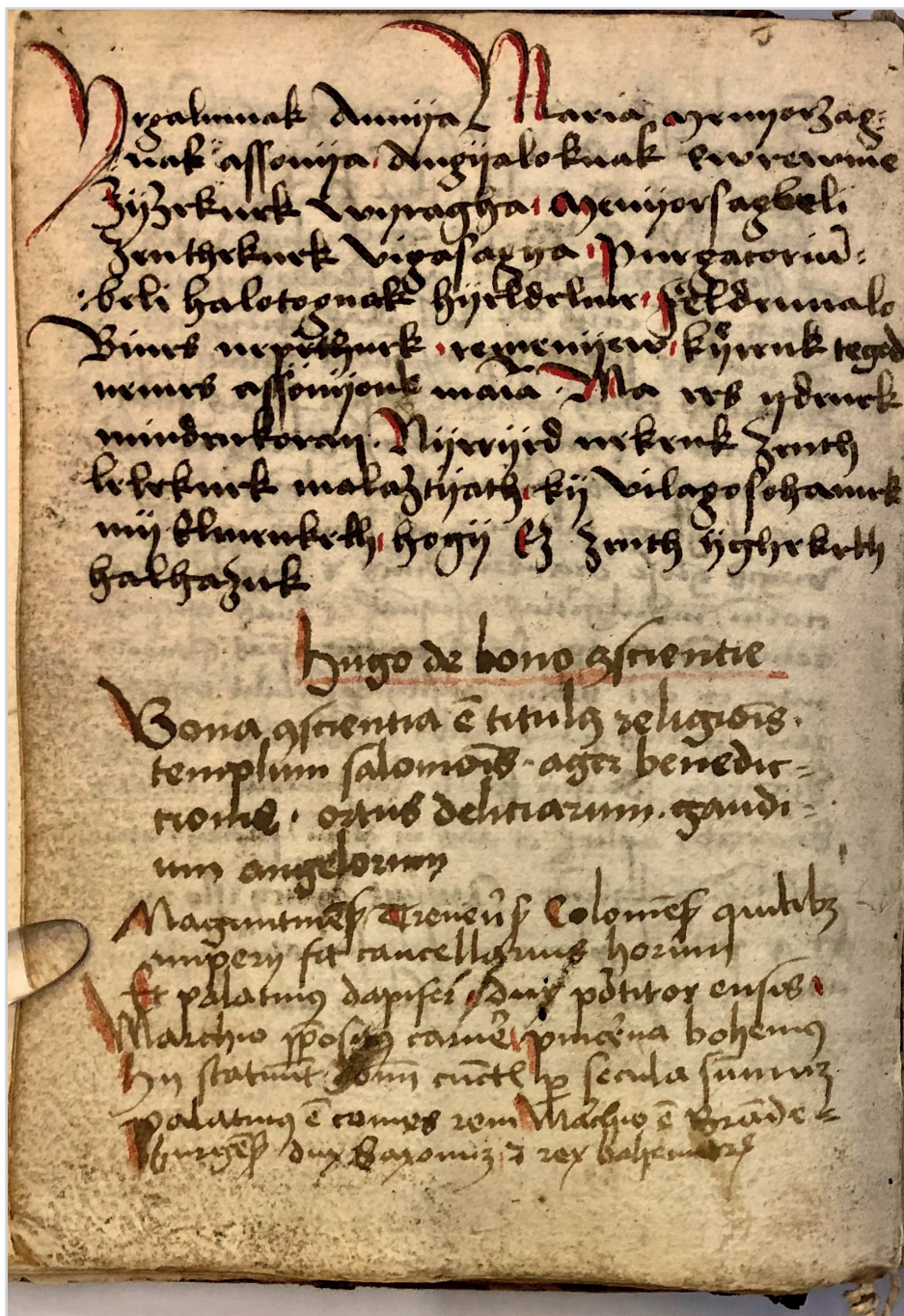
²⁵ A jelen tanulmány kéziratának leadása után vettem észre, hogy a nyelvemlékrõl NÉMETH Dániel (2021) is készített átírást (amely azonban szintén számos hibát tartalmaz): *A Peer-kódex és töredéke. Újabb kérdések és válaszok a Peer-kódex keletkezésérõl*. Budapest, Magyarországi Kutató Intézet. 60.

Ad sumam missam ad .s. Mariam Maiorem
 In die .s. Steffani ad .s. Steffan & leho mate
 In die .s. Johans ad .s. Mariam Maiorem et
 ad .s. Johans in lazzaro & ad .s. Sebastij
 Ipo die ostendit caput .s. Johans Baptiste
 In die Innocenti ad .s. paulum
 In lazzariorum die ad .s. Mariam ad fores dei
 In Ephiphania dei ad .s. petrum
 Quarta hora ad .s. laurem & amicos
 Quinta hora ad .s. paulum
 Sexta hora Ipo in ad .s. petrum
Supplicatio p Indulgenz istar stationum
 Beatissime pz vt devotoz oratoz vicium prood
 gnalis ac futurum ordinis .s. pauli pmi herite
 Sub regis .s. augtini epi regem psum dicit
 futuruz quibz corz claustra desic non credit
 Et psonaliter citius vrbis visitare no possunt
 Vt dicit saluti salubris consulatur: et ipi eo magis
 ad exorad orpntz den p felici statu die facti
 et site Romae ecclie inflammetur quo vident
 maioribz gēsz aptitaz muncibz se fore istos

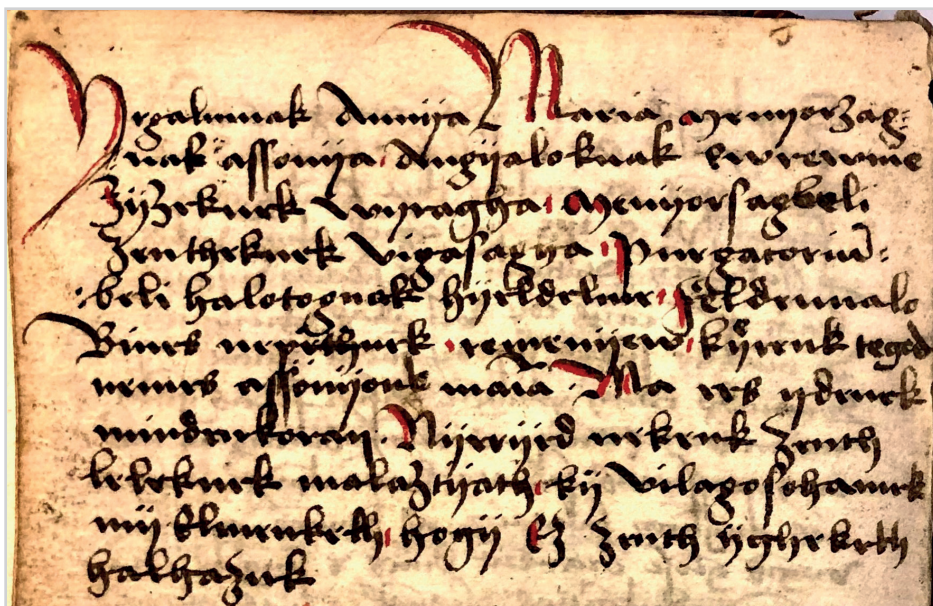
4. k p. A Miscellanea 14v lapja
 (Stiftungsbibliothek, G ttweig, Cod. 478 [rot] / 322 [schwarz])

15

Supplicavit . 8 . v . p̄d̄m̄ oratores v̄n̄
 post quales ac v̄p̄p̄si fuis p̄fari ord̄m̄
 d̄tus ip̄s et om̄ibz cor̄e sp̄c̄al̄e gr̄am
 fac̄m̄ Vt eo t̄p̄e quo c̄p̄o al̄me v̄rb̄s
 q̄ Indulgen̄ d̄t̄m̄ a p̄ f̄id̄el̄ibz v̄s̄it̄ur
 t̄m̄ ip̄s i c̄ap̄s cor̄e vel al̄ias v̄b̄ic̄uque
 de m̄ad̄ato suor̄ sup̄ior̄ f̄ūer̄it q̄st̄it̄ur
 Am̄od̄o cor̄az ym̄aḡie c̄r̄is̄ti fl̄or̄s ḡoibz
 n̄r̄ m̄ t̄m̄ **R**ūm̄q̄m̄ or̄am̄ d̄m̄t̄ur̄ m̄ m̄co =
 r̄az p̄p̄s̄ion̄s sal̄uator̄ n̄r̄ īp̄s̄i **E**t sep =
 r̄ies anḡl̄or̄z sal̄utar̄es ad honore p̄p̄s̄ion̄s
 v̄rḡis gl̄ose or̄ant̄ur̄ Om̄es & sinḡl̄os **B**en =
 r̄ic̄ion̄m̄ indulgen̄t̄as q̄sequat̄ur̄ **Q**ūas q̄sequi =
 zent̄ur̄ **S**i eo t̄p̄e t̄m̄as eo t̄p̄e ip̄as **S**ūor̄m̄
 n̄r̄ et c̄t̄ v̄rb̄em̄ c̄or̄p̄is p̄f̄or̄ul̄at̄ v̄s̄it̄ur̄
 zent̄ur̄ p̄p̄t̄us fut̄ur̄s t̄p̄ibz m̄s̄er̄ic̄ord̄is indulge =
 dignem̄ de gr̄a sp̄c̄ali **C**onf̄it̄ur̄ibz et or =
 d̄m̄at̄ur̄ibz apt̄is et al̄is m̄ gr̄am̄ fac̄m̄ n̄r̄
 obst̄ac̄is quibzcuq̄ **A**mm̄it̄ur̄ **D**ip̄t̄ic̄ȳ isto m̄o
Et q̄ p̄nt̄e sup̄plic̄ac̄ion̄s sola signat̄ur̄ suff̄ic̄iat
 att̄ent̄o q̄ solum̄ ḡer̄unt̄ sal̄ut̄e ann̄uar̄um

6. kép. A Miscellanea 15v lapja, a lap felső felén a magyar nyelvű imádsággal

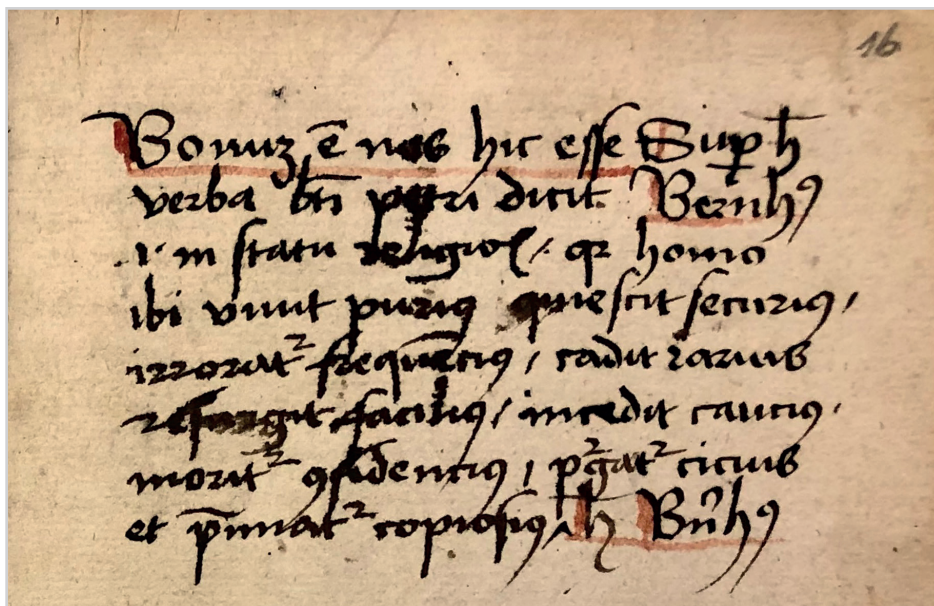
7. kép. A Miscellanea 16r lapja

Olvasati szöveg:²⁶

Irgalomnak anyja, Mária,
 Mennycsornak asszonya,
 angyaloknak öröme,
 szízeknek virága,
 menyországbeli szenteknek vigassága,
 purgatóriumbeli halottaknak hiedelme,
 felden való bínus népnek reménye!
 Kierenk téged, nemes asszonyok, Mária,
 Ma és idének mindenkorán,
 nyerjed nekenk Szentléleknek malasztját,
 ki világosohha meg mi elménket,
 hogy ez szent ígéket hallhassuk.

Első olvasásra is szembetűnő, hogy a szövegnek mind a tartalma, mind a felépítése megfelel a Peer-kódexbeli variánsának, ugyanakkor megszővegezés és ebből adódóan két szerkezeti egységének a hossza némileg eltérő

²⁶ Az olvasati átírás a saját munkám.

8. kép. A Miscellanea 16r lap

(a további különbségekről lásd lentebb). Az első része valamivel terjedelmesebb, míg a második része rövidebb (a fentebbi tördelés szerint: 7 + 5 sor). Az azonban nem bizonyos, hogy az utóbbi tényből valóban arra kell következtetnünk, hogy a szöveg töredékes. Arról is szó lehet ugyanis, hogy a lejegyző (akár ezé a szövegé, akár a jelen szöveg másolati előzményéé) ennyit tartott lényegesnek megfogalmazni, és/vagy egy ilyen szövegű változatot ismert.

Betű szerinti átírás:²⁷

Yrgalmnak Annja Maria
Menyorzagnak assonja,²⁸
Angyaloknak ewrewme
Zýzeknek wyragha,
Menyörsagbeli²⁹ zentheknek vigasagha,³⁰

²⁷ Az átírás a saját munkám.

²⁸ A scriptor szövegtagoló jelként először fekete apró virgulákat használt, ezek később nagyobb vonásokkal rubrumot kaptak, de olyan hely is van, ahol elmaradt a rubrumozás, vagy a rubrum olyan helyre került, ahol előzőleg nem volt fekete tagolójel. Átírásomban az összes változatot vesszőben egységesíttem.

²⁹ A -be szótagon javítás nyoma látszik.

³⁰ A gh betűkapcsolat felső része nagyon elmosódottan látszik.

Purgatoriumbeli halotognak hűeldelme,
Feldenualo Bines nep<eth>nek,³¹ remenyew,
kierenk³² teged³³ nemes assonyonk maria,
Ma ees ydenek mindenkoran,
Nyeryed nekenk zenth leleknek malaztyath,
ky vilagosohamek my Elmenketh,
hogy Ez zenth ygheketh halhazuk

Bejegyzés az Egyetemi Könyvtár Szent Ágoston-ősnymtatványában

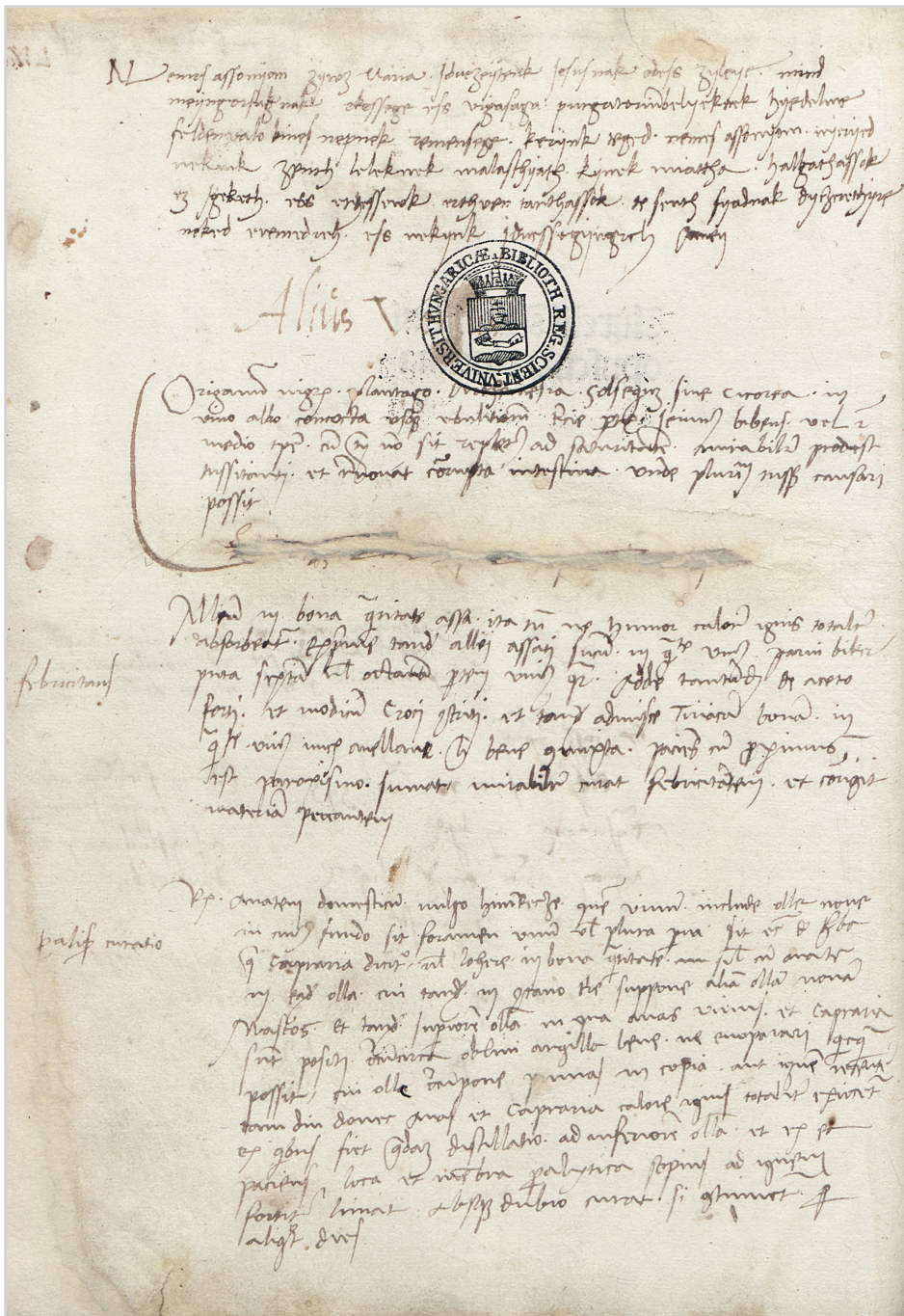
Az 1980-as évek elején az ELTE Egyetemi Könyvtárban Fodor Adrienne könyvtáros magyar sorokat talált Szent Ágoston (Augustinus) *Opuscula plurimájának* (Argentinae [Strassburg], 1489) egy példányában, amelyet Budán kötöttek be a XV. század végén. A címlap (a kötet első számozott lapja) verzójára a *Nemes asszonyom, Szíz Mária ...* kezdetű imádságot írta be egy kéz, latin nyelvű szövegek társaságában. A nyelvemlék felfedezője XV. század végi bejegyzésnek valószínűsítette a szöveget, és feltette, hogy egy budai pap, esetleg a Nagyboldogasszony templom prédikátora lehetett a biztos kezű, jól iskolázottnak mutakozó scriptor. Fodor átírta és jegyzetekkel látta el a nyelvemléket, de nem publikálta, hanem átadta Hegedűs Attilának és Papp Lajosnak, akik akkoriban az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékén a középkori levelek mellett az úgynevezett kisebb nyelvemlékeket is elkezdték összegyűjteni.³⁴ A zömmel korábbi szövegek közléseket tartalmazó gyűjteményben az ima figyelmet követelt magának mint eddig ismeretlen nyelvemlék (9. kép).

³¹ A szó középi *-eth-* betűkapcsolatot a scriptor áthúzással törölte.

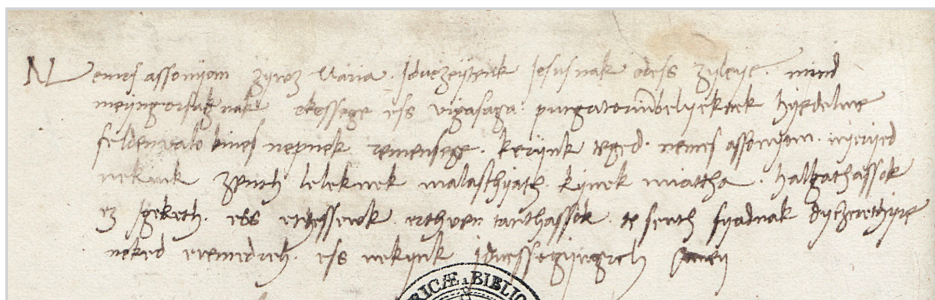
³² A szó első magánhangzója eredetileg *y*, az *e* a scriptor interlineáris betoldása. Mivel az *y-t* nem törölte, arra gondolhatunk, hogy nem javításnak, hanem többletmagánhangzónak szánta – az átírás ezt a feltételezést tükrözi. (Ha a javítási szándék látszana valószínűbbnek, a *kerenk* átírás volna megfelelő.)

³³ A szó végi *d-t* valószínűleg *t-ből* javította át a scriptor.

³⁴ A kisebb nyelvemlékeket tartalmazó mappát 2018-ban kaptam meg HEGEDŰS Attilától, miután megjelent a tanulmányom, amely az I. Scriptorium-konferencián tartott előadásomból készült (DÖMÖTÖR 2018). A gyűjteményt közös megegyezéssel a Nyelvtudományi Kutatóközpont Magyar Nyelvtörténeti Kutatócsoportjának könyvtári anyagai között helyeztük el, ahol szabadon kutatható. – A korábbi tanszéki gyűjtőmunka eredményeképpen jelent meg: HEGEDŰS Attila – PAPP Lajos szerk. (1991), *Középkori leveleink 1541-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó. A szerzők a leveleken kívüli nyelvemlékekkel végül nem folytatták a munkát.

9. kép. Bejegyzések egy ösnyomtatványban (ELTE EKL, Inc.352.1b)

10. kép. Az egyetemi könyvtári nyelvelék (a 9. kép felső részlete)

Olvasati szöveg:³⁵

Nemes asszonyom, Sziz³⁶ Mária,
 idvezejténk Jézusnak édes sziléje,
 mind Mennyországnak ékessége és vigassága,
 purgatóriumbelieknek hiedelme,
 felden való bínes népnek reménysége!
 Kérink téged, nemes asszonyom,
 nyerjed nekink Szentléleknek malasztját,
 kinek miatta hallgathassok ez igéket,
 és érthessök, értvén tarthassok
 te szent fiadnak dicséretire,
 neked eremedre
 és nekink idvességinkre.
 Ámen

Az imabejegyzés tartalmában, felépítésében egyértelműen párhuzamban áll a fentebb közölt szövegekkel. Megformáltságában és két szerkezeti egységének hosszában azonban eltérések is mutatkoznak (a további különbségekről lásd lentebb). Ennek a változatnak a legszükszavúbb az első része, míg a második része csaknem annyira terjedelmes, mint a Peer-kódexbeli variánsé (a fentebbi tördelés szerint: 5 + 7 sor, *ámen*-nel zárva az imát).

³⁵ Az olvasati átírás a saját munkám.

³⁶ A szó írásmódja egyrészt diftongusos ejtés nyomát is tükrözheti (ugyanilyen vagy hasonló írásmód a kódexirodalomban is fellelhető, például a Debreceni kódex negyedik kezénél, illetve a Jókai kódexben). Másrészt jelezheti a lejegyzőnek az *i* és az *ü* közötti bizonytalankodását is; ebben az esetben az illabiális változatot írta volna felül a labiállással (de nem törölte az előzőt sem). A szöveg kifejezetten erős illabialitására való tekintettel – de nem minden kétely nélkül – döntöttem az *i*-s változat mellett.

Betű szerinti átírás:³⁷

Nemes assonyom zÿwz Maria ·
 iduezeÿtenk Iesusnak³⁸ edess zÿleye ·
 mind meÿngorsaknak³⁹ ekessege ess vigasaga ·
 purgatoriumbelÿeknek hÿedelme
 feldenvalo binés nepnek remensege ·
 kerÿnk teged · nemes assonyom ·
 nÿerÿed nekink zenth leleknek malastÿath ·
 kÿnek miattha · hallgathassok⁴⁰ ez igeketh ·
 ess erthessewk⁴¹ · erthven tarthassok ·
 te senth fyadnak dyczerethÿre
 neked eremedreh ·
 ess nekynk idvessegÿngreh
 Amen

A vizsgált szövegek rokonsága – közelebről

Ismert tény, hogy a korszak nyelvemlékeinek szövegrokonságára a skalaritás jellemző, vagyis aligha volna eredményes próbálkozás pontos határokat húzni a szoros / lazább / távolabbi párhuzamok (változatok) / tág értelemben vett szövegértékezések közé. Ugyanakkor az egymással rokonságban álló imaszövegek vizsgálatakor – mivel ezekből a leggazdagabb a kínálat, itt lehet a legtöbbféle rokonszöveget egymás mellé állítani – bizonyos általános kapaszkodókat, többé-kevésbé elkülöníthető fokozatokat mégis lehet találni.

Szorosan párhuzamosnak akkor tarthatunk két vagy több lejegyzési változatot, ha azok alapvetően megegyeznek, a közöttük lévő különbségek csak a sriptorok nyelvállapotának (nyelvjárásának) és hangjelölésének-helyesírásának eltéréseit mutatják, lejegyzési hibákból fakadnak, vagy egyéb, de mindenképpen kisebb módosulásokat rejtenek. Ez a korabeli magyar nyelvű szövegek esetében igen-igen ritka, de a tanulmány elején említett Miatyánk-lejegyzések között található rá példák.

³⁷ Az átírásnál FODOR Adrienne fentebb említett kéziratos munkáját vettem alapul, de több helyen is módosítottam rajta.

³⁸ A szókezdő *i* hasonló formájú és méretű mind a négy előfordulásában; itt a funkcióit is figyelembe véve írtam nagybetűt (bár a korban ez nem volt feltétlen szempont).

³⁹ A szó első *k*-ját *g*-ből javította a sriptor.

⁴⁰ A szó *g*-je utólagos beszúrás.

⁴¹ A szó *t*-je utólagos beszúrás.

A lazább párhuzam fő kritériumaként a szerkezeti és az egyes szerkezeti részek tartalmában tetten érhető egyezés kínálkozik. Emellett a megformáltságban különböző eltérések is mutatkozhatnak: a szóhasználatban (szinonimák, bővítettebb/szűkítettebb kifejezések), a morfológiai elemekben, a (tag)mondatok számában, a szó- vagy mondatrendben.⁴² Ezt az összetartozási fokot képviseli a vizsgált hármass imapárhuzam.

Távolabbi a szövegpárhuzam, amikor a szerkezeti-tartalmi hasonlóság mellett a változatok megformáltságában – hosszában, kifejezőkészségében, a megfogalmazás módjában – jelentős(ebb) eltérések mutatkoznak. A vizsgált hármass párhuzamnak ilyen típusú rokonsága is létezik, erről kitekintésként lesz szó a lentebbiekben.

Szövegíntézként tartható számon, ha az imaszövegekben csak bizonyos kifejezések, toposzok közösek, de alapvető szerkezeti-tartalmi hasonlóság nem áll fenn közöttük. A téma szempontjából jó példa az ilyen típusú kapcsolatra a Peer-kódexnek egy az említettekén kívüli imádsága (142v–143r), amelynek első, megszólítástoposzokat tartalmazó része valamennyire összevethető ugyan a vizsgált imáékéval, a második, kérő része azonban egészen más kívánságot fogalmaz meg.⁴³ (Az ilyen típusú szövegkapcsolódások túlmutatnak jelen dolgozat témáján.)

Az alábbiakban először a tartalmi-kifejezésbeli rokonság vizsgálata következik, amely megalapozza az imént megelölegezett megállapítást: a vizsgált imák egymásnak lazább szövegpárhuzamai. Ezt követik az egyes imádságok nyelvallapotára és lejegyzési sajátosságira – hasonlóságaikra és különbségeikre – vonatkozó megállapítások.

Tartalom, kifejezőkészség – sorról sorra

A tüzetes összehasonlításhoz a legbeszédesebbnek tűnt a sorokra bontott összerendezés.⁴⁴ (P = a Peer-kódexbeli szöveg, G = a göttweigi változat, E = az egyetemi könyvtárból származó szöveg.)

⁴² Ahogyan a bevezetés is utalt erre, az eltérések többféle okból fakadhatnak: lehet szó ugyanazon forrásszöveg eltérő fordításairól vagy a szóbeli használat során, illetve a lejegyzés közben bekövetkező szövegmódosulásokról is.

⁴³ TIMÁR 1929: 27 szerint ez is ide tartozó szöveg, magam azonban nem látom indokoltnak, hogy ide vonjuk.

⁴⁴ A tördelési ötletet DOMONKOS Pál Péter (1966) tanulmánya kínálta.

Az első szerkezeti egység

1. sor

P: Nemes azzoónom zÿz maria
G: Yrgalmnak Annÿa Maria
E: Nemes assonÿom zÿwz Maria ·

2. sor

P: ÿstennek dÿchõseges zent anña
G: Menyorzagnak assonÿa,
E: iduezeÿtenk Iesusnak edess zÿleye ·

3. sor

P: angeloknak azzonnÿa
G: Angÿaloknak ewrewme
E: _____

4. sor

P: zÿzeknek wÿraga :
G: Zÿzeknek wyragha,
E: _____

5. sor

P: _____
G: Menÿorsagbeli zentheknek vigasagha,
E: mind meÿngorsaknak ekessege ess vigasaga ·

6. sor

P: purgathorÿumbelÿ halottaknak hÿedelme :
G: Purgatoriumbeli halotognak hÿeldelme,
E: purgatoriumbelÿeknek hÿedelme

7. sor

P: földön walo búnos nepnek remensege
G: Feldenualo Bines nep<eth>nek, remenÿew,
E: feldenvalo bines nepnek remensege ·

Szûz Mária megszólítása különbözõ fokú variabilitást mutat; olyan sor nincs is, amely teljesen azonos volna mindhárom szövegben. A leginkább a 6. és a 7. sorok egyeznek mindhárom helyen (igaz, ehhez annyi „csalás” kellett, hogy a Peer-kódex elvándorolt sora itt önkényesen a helyére tétesen). Az 1. és 4. sorban csak az egyik szöveg mutat eltérést vagy hiányt.

A 3. és 5. sorban hiány is, részleges eltérés is mutatkozik, míg a 2. sor teljesen különbözik egymástól a három szövegben. Különös módon éppen ez a sor segíthet leginkább rámutatni az első szerkezeti egység meghatározó jelenségére: a megszólítási formák szabad variálódására. A három változat sorai egymás után rendezve szerves egésznek tűnnek, amely önálló részletként bármelyik szövegbe beleillene.

Egymással akár közeli rokonságban álló korabeli szövegekben is rendszeresen tapasztalható, hogy a devóciós irodalom érzelemkeltő kellékeként Jézus, illetve Mária megszólításai, aposztrofálásai eltérő változatokban jelennek meg az egyes művekben. A lejegyzőkre, másolókra könnyen hathattak a szóbeliségben is minden bizonnyal variálódó, más imádságokból is ismerős jelzők, metaforák. „A túlsorduló, kimondhatatlannak tűnő érzéseket a misztikus művek nyelvi zsúfoltságukkal tükrözik. Máriát, Jézust dús jelzőbokrokkal övezik, vagy bőkezűen halmozott képekkel állítják körül” – jellemzi az irodalomtörténész a kolostori misztika irodalmát, és abból is elsősorban az imádságok megszövegezését.⁴⁵

A vizsgált hármas imapárhuzam első részében található különbségek némileg eltérő változatok mutatják tehát a szövegeket. A tartalmi és lexikai jellemzők mellett ugyanez igaz a morfológiai megformáltságra is (ennek jegyei külön kiemelés nélkül is megfigyelhetők az egymás alá rendezett sorokban).

A második szerkezeti egység

1. sor

P: kerõnk nemes azzoõnyõnk zÿz maria
G: kierenk teged nemes assõnyõnk maria,
E: kerÿnk teged · nemes assõnyom ·

2. sor

P: ez napon es ÿdõnek mindenkoran :
G: Ma ees ydenek mindenkoran,
E: _____

3. sor

P: fogadÿad ez ÿmadsagokat
G: _____
E: _____

⁴⁵ ALEXA Károly (1970), A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben. *Irodalomtörténeti Közlemények* 74: 285.

4. sor

P: ees nyeryed nekõnk zent leleknek malastÿat
G: Nyeryed nekenk zenth leleknek malasztÿath,
E: nyeryed nekink zenth leleknek malasthÿath ·

5. sor

P: _____
G: kÿ vilagosohamek mÿ Elmenketh,
E: _____

6. sor

P: kÿnek mÿatta es maÿ zent ÿgeket halhassuk
G: hogÿ Ez zenth ÿgheket halhazuk.
E: kÿnek miatta· hallgathassok ez igeketh ·

7. sor

P: erthessÿk tarthasswk
G: _____
E: ess erthessewk· erthven tarthassok ·

8. sor

P: lelõnknek wduõzsegere
G: _____
E: te zenth fyadnak dycherethÿre

9. sor

P: _____
G: _____
E: neked eremedreh ·

10. sor

P: es bÿnõnknek bochanathÿara
G: _____
E: ess nekynk idvessegÿngreh

P: amen
G: _____
E: Amen

A második rész 1. sora a *kÿrÿnk* ige után ismét megszólítást tartalmaz, amely némileg szintén eltér a három változatban, de ezen kívül is mutatkozik apró eltérés a variánsok között. A leginkább azonos mindhárom válto-

zatban a 4. sor. A 6. sor változatai is közel állnak egymáshoz, kisebb szóhasználati és szórendi eltérésekkel.

A további sorok közül egyik sem szerepel mindhárom változatban. A 2., 7., 8., 10. sor két-két variánsban van jelen. Közülük a 2. sorok szinte teljesen azonosak, továbbá a 7. sor változatai is viszonylag közel állnak egymáshoz. A 8. és a 10. sorok ugyan különböznek egymástól a kétféle megjelenési helyükön, nyelvtani formájuk (bővítményi minőségük) ugyanakkor azonos, sőt a 8. sorból az egyik változat a 10. sor egyik változatával mutat igen közeli kifejezésbeli hasonlóságot. A 3., 5. és 9. sorok csak egy-egy változatban jelennek meg (mindegyik egy-egy másikban), ezek tehát a fennmaradt szövegek betoldásainak mutatkoznak (miközben a keletkezéstörténetet illetően a másik két változat kihagyásai is lehetnek). Érdeemes arra is felfigyelni, hogy az 5. és 7. sorok a három változatban – legalábbis részben – kiegészítő jellegűek: ugyanúgy a 'megérteni segítsen' jelentést adja vissza mindkétféle megoldás, a *világosohha meg mi elménket* és az *érthessük* is.

A második szerkezeti egység különbségei – elsősorban a hiányok/többletek miatt – nagyobbak, mint az első részben látottak. Egyforma sorok ebben a részben sincsenek (amiért a lexikai elemeken túl morfológiai jellemzők is felelősek). Mindazonáltal a különbségek nem lépnek túl a lazább párhuzamokra jellemző fokon.

A második részben foglalt kérés értelmében – *hallhassuk, érthessük, tarthassuk az igéket* – különböző vélemények születtek azt illetően, mikor hangozhatott el az imádság a liturgia során. A következő megállapítások, feltételezések ismeretesek ezzel kapcsolatban (a szakirodalmak időrendjében haladva).

Timár Kálmán a göttweigi változatot vizsgálva az imádságot a prédikáció elé, az Üdvözlégymódorok utánra helyezi.⁴⁶ FODOR Adrienne az egyetemi könyvtárban őrzött változattal kapcsolatban úgy véli, hogy evangéliumi szöveg előtt mondhatták.⁴⁷ Vizkelety András a göttweigi imáról említi, hogy prédikáció vagy misehallgatás előtt mondandó.⁴⁸ A Csapodi–Gárdonyi katalógus a Peer-kódexbeli változatot prédikáció utáni imádságként azonosítja (ugyanakkor a göttweigi imáról nem tesz ilyen értelmű megállapítást).⁴⁹ Bartók Zsófia Ágnes liturgiátörténeti szempontból foglalkozik a hármasszóvegpárhuzamból kettővel (a Peer-kódexbeli imát nem említi). Alapvetően papi beszédpozíciót nélkülöző imádságoknak tartja őket, kitérve azokkal a rokonszóveggű imákkal való összefüggéseikre, ame-

⁴⁶ TIMÁR 1929: 27.

⁴⁷ A fentebb említett, az 1980-as évek elejéről származó kéziratában.

⁴⁸ V[izkelety] A[ndrás] (1985), 167. [tárgyleírás]. In *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban*, Budapest. 158.

⁴⁹ CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára (1995), *Ariadné. A középkori magyarországi irodalom kéziratának lelőhelykatalógusa*. Budapest, MTAK. 65, 43.

lyek a prédikáció elején vagy végén hangzottak el. Elképzelhetőnek tartja, hogy az imádságok – kortól és területtől függően – egyszerre voltak használatban pap által mondandó szöveggént és magánimaként is: az egyetemi könyvtári változat inkább az előbbire, a göttweigi az utóbbira utalhat.⁵⁰

Részösszegzés és további kérdések

A szövegösszehasonlítások tehát azt mutatták, hogy tartalom és kifejező-készség tekintetében a különböző lejegyzések szövege közel áll egymáshoz, bár a három változatnak egyetlen sora sem mutat tökéletes azonosságot. Az eltérések jellege elsősorban arra utalhat, hogy háttérükben akár a szóbeli, akár az írásbeli szöveghagyományozódás során fellépő elmozdulások állhatnak. Ezek azonban sem a szövegszerkezetet nem bontják meg, sem az imádság tartalmát nem változtatják meg. Mindennek alapján a három nyelvemléket megalapozottan azonosíthatjuk szövegpárhuzamként (ha nem a legszorosabbként is), azaz ugyanaz az imádságnak az egymáshoz viszonylag közeli variánsaiként.

A korszakban meglehetősen általános, hogy az anyanyelvű imaszövegek latinból való fordítások. A fentebbi három lejegyzéssel kapcsolatban azonban nem került elő ilyen forrás. Szóba jöhetne esetleg a német eredet is, de ilyen alapszöveg sem vált ismeretessé. Lehetséges, hogy az imádság variánsai magyar nyelvű szövegalkotás eredményeként jöttek létre? A későbbiekben erre a kérdésre még vissza fogunk térni.

Hangalakbeli és lejegyzési sajátosságok

A három szöveg a hangtani állapotában és lejegyzési jellemzőiben is mutat különbségeket (ahogyan az a korszakban megszokott, egymáshoz egészen közel álló munkák esetében is). A scriptorok (de esetleg már az alapszövegek lejegyzői is) eltérő nyelvi közegből származhattak: ez tetten érhető nyelvjárásuknak a labilitás fokában és a nyelvállás tekintetében mutatkozó eltéréseiben, illetve kettejük egy-két „németes” hangjelölésében is. De részben az íráshagyomány is más, amelyet követnek.

Ismeretes, hogy amennyiben a korabeli szövegek másolás útján keletkeztek, a különböző jellemzők nemcsak vagy esetleg nem elsősorban a másoló, hanem a forrás leírójának sajátosságai is lehetnek, és a kétféle közelítésmód keveredését mutathatják. A Peer-kódexbeli imádság – mint a kötet törzsszövegének része – másolat. Dekoratív írásképe alapján a göttweigi ima is tervezett módon és feltehetőleg másolás útján került vendégszöveggént a kódexlapra. Az egyetemi könyvtári ima, amelynek beírásához (más szöve-

⁵⁰ BARTÓK Zsófia Ágnes (2021), *Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei. A Pray-kódextól az Érdy-kódexig*. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport. 68–71.

gekkel együtt) a scriptor egy nyomtatott könyvben keresett szabad helyet, spontánabb módon is keletkezett, és ennek alapján fejből lejegyzett szöveg is lehet. Utalhat erre az imádság nyelvjárási hangtani állapotának következetes volta is.

Tekintetbe kell venni továbbá egy másik közismert adottságot is, azt, hogy a hangjelölés konzervatív jellegű eljárás. Ez a vizsgált korszakra – amelyben a normativitás szándéka még nem meghatározó tényező – különösen jellemző. Vagyis lehetséges, hogy az adott íráskép nem a kortársi kiejtést tükrözi, hanem még egy korábbiak a képét őrzi. (A probléma természetesen minden olvasati szövegváltozatot is érint.) Vizsgálni azonban csak azt áll módunkban, amit az íráskép megőrzött számunkra.

Hangalakbeli jellemzők

A Peer-kódexbeli szövegre szinte teljes körű labialitás jellemző, mind az *ö/e*, mind az *ü/i* megfeleléseket illetően. Egyedül a *szűz* szó előfordulásai térnek el ettől. A *szíz* szóalakokkal kapcsolatban azonban fontos megemlíteni, hogy a korszakban jóval gyakrabban képviselteti magát, mint labiális megfelelője – megjelenése tehát független is lehet az adott szöveg illabialitásának fokától. (Korabeli normakezdemény?)⁵¹

A göttweigi szöveg ezzel szemben túlnyomóan illabiális (az *öröme* alak a kivétel), az Egyetemi Könyvtárban őrzött változat pedig tisztán illabiális képet mutat. E szerint a szempont szerint tehát a másodiknak és harmadiknak feltüntetett változat áll egymáshoz közelebb.

1. táblázat

Labiális/illabiális változatok a három szövegben

Peer-kódexbeli ima	göttweigi ima	egyetemi könyvtári ima
földön	felden	felden
kérönk	kérenk	kérink
nekönk	nekenk	nekink (2x)
–	öröme	eremedre
időnek	idének	–
bűnös, bűnönk	bínes	bínes
szíz (2x), szízeknek	szízeknek	? ⁵²
üdvösségére	–	idvességinkre, idvejténk

⁵¹ Próbatvizsgálataim alapján a *szíz* a teljes kódexirodalomban körülbelül kétszer olyan gyakran fordulhat elő, mint a *szűz*.

⁵² A *szűz* szónak ezzel a szövegváltozattal kapcsolatban fentebb már említett olvasati problémái miatt a formát kihagytam az összehasonlításból.

A toldalékok magánhangzóinak nyelvállása szerint is különböznek egymástól a szövegek, bár ez a vizsgálati szempont az adatok megoszlása miatt inkább csak a Peer-kódexbeli és az egyetemi könyvtári változatban érvényesíthető. Az előbbi vegyes képet mutat: felső nyelvállású igeragok és középső nyelvállású birtokos személyjelek jellemzik. Ezzel szemben az utóbbiban következetesen a középső nyelvállású formák érvényesülnek.

2. táblázat

Nyelvállás szerinti változatok a három szövegben

Peer-kódexbeli ima	göttweigi ima	egyetemi könyvtári ima
hallhassuk	hallhassuk	hallgathassok
tarthassuk	–	tarthassok
érthessük	–	érthessök
asszonyonk	–	asszonyonk
lelkönknek	–	–
bünönknek	–	–

Lejegyzési jellemzők

Akárcsak ahogyan a labialitás/illabilitás váltakozásánál láttuk, a lejegyzési sajátságok esetében is vannak tulajdonságok, amelyek a göttweigi és az egyetemi könyvtári szöveget mutatják egymáshoz közelebb állónak.

Az egyik ilyen jellemző a hangjelölés-helyesírás. A Peer-kódexbeli imádság scriptora vegyesen alkalmaz mellékjeles és betűkapcsolatos megoldásokat: a mássalhangzók esetében váltogatja a kettőt (pl. *azzonnya* ~ *azzoñnom*, sőt *azzoñnyonk*⁵³), magánhangzóknál viszont mellékjeles betűket használ (pl. *búnos*). A másik két változat következetesen betűkapcsolatos mind a mássalhangzók, mind a magánhangzók esetében (pl. *assonja*, *ewrewme*, ill. *assonjom*, *erthessewk*).

A henyé *h* használata is hasonlóbbnak mutatja a göttweigi és az egyetemi könyvtári szöveg scriptorának eljárását. A Peer-kódexbeli kéz csak elvétve írja le (két *t* után). A másik két változat lejegyzői viszont rendszeresen használják: ezekben a szövegekben nyoeszor- kilencszer fordul elő (a göttweigiben elsősorban *t* és olykor *g* után, az egyetemi könyvtárban szintén elsősorban *t* és olykor szóvégi magánhangzó után).⁵⁴

A göttweigi és az egyetemi könyvtári szöveg scriptorának hasonló megnyilvánulása az is, hogy teret engednek bizonyos németes hatásoknak. Olykor keverik a zöngés *g* és a zöngétlen *k* jelét. Mindkettejüknek mindkét irányban van efféle atipikus megoldása (*halotognak*, *vilagosohamek* illetve

⁵³ Ez utóbbi hibridmegoldás sorvégi elválasztás során állt elő (*azzoñ-ynok*).

⁵⁴ A példákat l. az egyes imádságok betű szerinti átírataiban.

idvessegjngreh, meýngorsaknak; az utóbbiban a hangjelölési bizonytalankodást mutatja, hogy a kéz az *ország* szó *g*-jét javította át *k*-ra). A *halotognak* és a *vilagosohamek* egyúttal arra is példa, hogy a göttweigi ima scriptora a hosszú mássalhangzót (*tt*, illetve *hh*) rövidként jelölte. Továbbá az [sz] hang jeleként a korszakban stabilnak mondható *z* betű mellett mind a két szövegben elég erőteljes mellékvariánsként jelen van az *s* (a göttweigiben háromszor, a másikon négyszer, pl. *assonyonk*, illetve *senh*).⁵⁵ Ugyanebből a szempontból érdemel figyelmet a göttweigi ima scriptorának a *halhazuk* szóban (és esetleg még egy helyen) megnyilvánuló *s~z* bizonytalansága.

Az, hogy a göttweigi és az egyetemi könyvtári nyelvemléknek vannak hasonló lejegyzései sajátosságai, kevés adalék ahhoz, hogy esetleges összefüggésükről árulkodjon. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az *s*-sel írt [sz] zömmel azonos helyeken jelenik meg bennük (*assonyja / assonyom, Menyországbeli / meýngorsaknak, assonyonk / assonyom*). Sejtethet-e ez a háttérben – valahányadik közös ősként – azonos másolati példányt? A kérdést talán nem érdektelen felvetni, megválaszolni azonban nehéz volna, különös tekintettel arra, hogy mindhárom szópárnak eltérő a morfológiai felépítése, vagyis a megjelenésük egésze a legkevésbé sem vág egybe.

Kitekintés: néhány szó a távolabbi szövegpárhuzamokról

A fentebbiekben már szóba került, hogy a tárgyalt szövegváltozatoknak távolabbi párhuzamai is léteznek a korszak kéziratos irodalmában. A bevezetőben is említettek szerint (eddig) öt olyan imádságot sikerült összegyűjteni, amelyek – egyezéseik és eltéréseik alapján – ide sorolhatók.

Az öt szöveg közös jellemzője, hogy megvan bennük a vizsgált imádságok két szerkezeti egysége, a fohászokodó-megszólító rész és az „igéket hallhassuk, érthessük, tarthassuk” tartalomnak megfelelő kérés rész. Terjedelmük, megformáltságuk, a két rész hossza, terjedelmük aránya azonban – különböző mértékben – eltérő, nemcsak a vizsgált hármas szövegpárhuzam imáitól, hanem egymástól is. Három esetben tovább növeli a vizsgált szövegektől való távolságot az, hogy az első rész megszólítottja nem Mária, hanem az Úr.

Máriát szólítja meg, hozzá intézi az ígére vonatkozó kérést két, kódexbe bejegyzett XVI. század eleji imádság: *Irgalmasságnak anyja, Mária...* kezdettel (Gyöngyösi kódex 14r–14v) és *Irgalomnak anyja, Mária...* kezdet-

⁵⁵ Az [sz]-et jelölő *z* betű stabilitásáról lásd KNIEZSA István (1952), *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 103, 113 és kk. Egy-egy kódexkéznel azonban nem példátlan, vö. 127, 140.

tel, *Post Ave Maria in sermone* megjelölés alatt (Peer-kódex 143r–144v). A Peer-kódexen belül tehát különböző helyeken két rokon szövegű ima is olvasható ugyanakkor a kéznek a lejegyzésében (hiszen a fentebb elemzett variánsok egyike is ebből a kódexből való).⁵⁶

A vizsgált hármás párhuzamhoz – mind az öt szöveg közül – a Gyöngyösi kódexbeli ima áll a legközelebb. Voltaképpen akár fel is lehetne melléjük venni negyedik variánsnak arra való tekintettel, hogy több benne a hozzájuk közelebb álló sor, mint a különböző. A göttweigi szöveggel közös tagmondata a *ký vilagosohamek my Elmenketh* megfelelője, amelyik a másik két párhuzamos szövegben nem szerepel. Kifejezőkészlete ugyanakkor a hármás imapár huzamhoz képest jó pár eltérő elemet is tartalmaz. (Számos íráshibája mellett pedig éppen a leglényegi pontján egy értelemzavaró kihagyás rontja a szöveget.)

A Peer-kódexbeli ima mindkét szerkezeti egysége hosszabb az eddig sorra vett variánsokénál (az első igen jelentősen: Mária megszólítása litániaszerű bőséggel árad), de a kérést tartalmazó rész magva meglehetősen hasonló a fentebbi imádságokéhoz. Fordulatai, kifejezései között háromféle olyan is található, amely a hármás párhuzam egyik szövegében sincs meg, a Gyöngyösi kódex imájában viszont ugyanígy jelen vannak.

Három imádság nem Máriát, hanem az Urat szólítja meg, hozzá intézi az „érthessük ...” kérést. Ezeket a fohászokat latin nyelvű nyomtatott könyvek üres helyére vagy a hozzájuk kötött lapokra írták. Az egyik, az összes változat közül a legrövidebb, *Örök mindenható Úristen...* kezdettel egy 1512-ben Velencében megjelent posztillakötet társaságában maradt fenn (Postilla Guillermi super Epistolas et Evangelia ...), és az ELTE Egyetemi Könyvtára őrizte, míg nem az 1980-as évek táján nyoma veszett.⁵⁷ Szövege azonban korábbi munkálatoknak köszönhetően mégis megőrződött.⁵⁸ A másik két ima, *Örök mindenható Úristen...* és *Mindenható és irgalmas Úristen...* kez-

⁵⁶ A TIMÁR 1929: 27 által ide vett harmadikat (142v–143r), ahogy ez fentebb szóba került, nem indokolt szövegpárhuzamként kezelni.

⁵⁷ A tájékoztatóban 2018–2019-ben a könyvtár munkatársai közül KNAPP Évától, MÓD Zsuzsannától és CSÉKA Györgytől kaptam segítséget, amelyet ezúton is köszönök.

⁵⁸ A nyelvemlék átírása a XIX. század végén jelent meg egy szerzőnév nélküli, vélhetőleg a szerkesztőtől, SZILÁDY Árontól származó cikkben: Vegyes följegyzések. *Irodalomtörténeti Közlemények* 3 (1893), 125. Úgy tűnik, a szövegközlő nem tekintette külön imának, hanem a fölötte lévő imádság(ok) folytatásaként vette. Magam leválasztva kezeltem a szöveget (DÖMÖTÖR 2018: 99), de így sem voltam elég körültekintő, hiszen valójában nem két, hanem három imaszöveget írt be a scriptor folytatólagosan, vö. BARTÓK 2021: 69. – A nyelvemlék fotómásolata az 1980-as évek elejéről a fentebb már hivatkozott HEGEDŰS Attila – PAPP Lajos-féle kéziratos anyagban tekinthető meg, illetve digitalizálva itt:

https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/61388/GUILLERMUS_Fenykepek.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés: 2023. május 2.)

dettel egy kétkötetes szemkolligátum tagjai közé volt bekötve. (Az első könyv: *Sermones tredecim universales Magistri Michaelis de Ungaria ...*, Strassburgban jelent meg 1494-ben, a második könyv: Johannes Verdena beszédei, amelynek hiányzik a címlapja, így kiadási adatai sincsenek meg).⁵⁹ A nyelvemlékeket tartalmazó levelek őrzőhelye az OSzK, ahol a kolligátumról leválasztva archiválták őket.⁶⁰

Mindhárom bejegyzés a XVI. század első felére tehető. Az imádságoknak nemcsak a megszólítottja eltérő a hármasszövegpárhuzamétól, hanem mások az arányaik is: az első részük mindhárom esetben rövidebb, a második részük változó hosszúságú. Azok a kifejezések, fordulatok, amelyek közősek bennük a hármasszövegpárhuzam darabjaiéval, változatos sorrendeket mutatnak. Sajátos továbbá, hogy az OSzK-ban őrzött lapok két imaváltozatában a többi rokonszöveg *tarthassuk* szava (*meg*)*tanulhassuk*-ra módosult (a két ige egyébként a Gyöngyösi kódex szövegváltozatában együttesen szerepelt). Az egyik szöveg alá a *Post sermonem* megjegyzés került, a másik fölött azonban a *Precatio incipientis sua studia* felirat áll, ami arra utalhat, hogy a lejegyző ennek a változatnak eltérő szerepet szánhatott.

A távolabbi párhuzamoknál is halványabb szövegérintkezések sorra vétele nem tartozik a jelen tanulmány céljai közé. Ha az imádságokra mint nyelvemlékszövegekre tekintünk, a legfőbb tanulságokat a párhuzamok szolgáltatják (illetve az esetleges részpárhuzamok is: amikor más kontextusban köszön vissza a vizsgált szöveg egyik szerkezeti egysége). Az imádságok funkciójából, a szertartásban elfoglalt helyéből kiinduló liturgiatörténeti kutatásban ugyanakkor jelentős szerep jut a legkülönbözőbb fokozatú szövegérintkezések, hálózatszerű szövegösszefüggések vizsgálatának is. Bartók Zsófia Ágnes hét – eltérő fokban rokonítható szövegű – imát tárgyal a liturgiában betöltött szerepüket illetően. A szöveg hagyományozódás szempontjából is érdekes tanulságokkal szolgálnak többek között az általa hozott korai könyvnyomtatáskori protestáns és katolikus változatok (Bor-nemisza Péternél, illetve Telegdi Miklósnál).⁶¹

⁵⁹ SÁGI István (1906), Magyar bejegyzések a Magyar Nemzeti Múzeum egy ősnomtatvány-kolligátumában, *Magyar Könyvszemle*, 14. 345-350.

⁶⁰ Az egyéb nyelvemlékeket is tartalmazó levélegyüttes jelzete: MNy. 6.

⁶¹ BARTÓK 2021: 66–75. – A kódexekben fennmaradt változatokat a szerző figyelmen kívül hagyja.

Eredet, rendiség

A vizsgált imádságok eredetének kérdése a fentebbiekben csak felvetésként került szóba (a forrásszöveg hiányával kapcsolatban), és szintén érintőlegesen volt csak szó a szerzetesrendhez köthetőség szempontjáról (a göttweigi ima őrzőkötete kapcsán).

A vizsgált imádságok eredetének kérdése

Mint ismeretes, a XV–XVI. századi magyar nyelvű imádságok tipikusan latin nyelvű forrásokra mennek vissza. Esetünkben azonban az imádság különböző változataival foglalkozó kutatók egyike sem találta meg a latin (vagy más nyelvű) forrásszöveget. Ennek alapján felvethető a feltételezés, hogy az imakincsből ismert részletekből magyar nyelven is összeállíthatták a szöveg vázát, amely azután a használatban egymáshoz közelebbi vagy jobban eltérő változatokban nyert megformálást. Éppen azért őrződhetett meg ennyiféle variációban, mert a lejegyzők fontosnak tarthatták, hogy pontosan megörökítsék az érintett körben imádkozott változatot. Imák egybeillesztése ismert szövegalkotói eljárás: elég a később általánosult Üdvözlégy forrásaira utalni. Korondi Ágnes az Ave ancilla Sanctae Trinitatis-imák magyar nyelvű változatait elemezve állapítja meg, hogy a hasonló funkciójú imák gyakran kontaminálódnak.⁶² Legutóbb a *Częstochowai nyelvemléket* vizsgálva Haader Lea emelte ki a kompiláció szerepét az imaszöveg létrejöttében.⁶³

Kontamináció, kompiláció a szövegeknek nemcsak a makroszerkezetét, hanem a kisebb részleteit is érintheti. Ha egy-egy korabeli imaszöveg rokonságát koncentrikus körökbe rendezve képzeljük el, és a közelebbi szövegpárhuzamoktól kifelé haladunk a távolabbiak irányába, jó eséllyel a külső kört metsző köröket is fel kell rajzolnunk, érzékeltetve a közös tartományt, amelyben más imaszövegek távolabbi változatai átfedődnek az aktuálisan vizsgált imádság távolabbi változataival. (A Peer-kódexnek a fentebbiekben említett imavariánsa (143r–144v) például kiegészül az Ave ancilla néveléssel, így egyszerre két imádságtípus rokonságaként is számon tartandó.)

A jelen tanulmányban tárgyalt imapárhuzam első szerkezeti egységében a devóciós irodalom sokféle imádságából ismerős megszólítások variálódnak – önmagukban apró építőkövek, amelyek nagyon sokféleképpen össze-

⁶² KORONDI Ágnes (2007), Egy Szent Bernátnak tulajdonított imádság szövegváltozatai és használata a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban. In BALÁZS Mihály – GÁBOR Csilla (szerk.), *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság*. 50.

⁶³ HAADER 2022: 168.

rakhatók. A második részben foglalt kérést körülvevő szószerkezetek, tagmondatok sem látszanak kőbe vésve lenni. Sőt a távolabbi szövegpárhuzamok egyike arra is kínál példát, hogy az itteni kéréssel más imából származó kívánság is kombinálódhat (szintén a Peer-kódex 143r–144v).

A szövegek bejegyzési helyei arra vallanak, hogy az ima (és számos változata) pálos környezetben keletkezhetett.

A göttweigi imádság, amely a legkorábbi lejegyzés a vizsgált hármas imparhuzam darabjai közül, pálos kódex vendégszövege.

A távolabbi párhuzamok közül három imaszöveg is nagy valószínűséggel pálos kötődésű: a nyomtatott könyvek, amelyekbe beírva vagy hozzákötve fennmaradtak, pálos eredetű, illetve pálosok használatában álló kötetek voltak.⁶⁴

A két érintett magyar nyelvű kódexről a következőket lehet elmondani. A Peer-kódex (amely két imaváltozatot is tartalmaz), ha nem teljesen bizonyosan is, de a legvalószínűbben szintén pálos eredetű. Az egyik változat közelébe egyébként más pálos származásúnak feltételezett imádságot is beírtak:⁶⁵ a *Częstochowai nyelvemlék* rokonszövege egy pagina híján szomszédos a jelen tanulmányban említett imaváltozattal, egy blokkban jegyezte be őket ugyanaz a kéz. Figyelemre méltó mozzanata a szöveghagyományozásnak, hogy az ismeretlen eredetű Gyöngyösi kódexben is ugyanilyen sorrendben követi egymást ugyanennek a kétféle pálos származásúnak feltételezett imának egy-egy változata, azonos kéz írásaként, itt közvetlenül szomszédosan.

Bár a szerzetesrendi eredet a későbbiekben nyilvánvalóan jelentőségét veszíti (lásd pl. Bornemisza vagy Telegdi kapcsolódó imádságait), a XV–XVI. századi kéziratok források valószínűsíthetővé teszik, hogy a számos változatot felvonultató, variábilis szövegű ima a magyar alapítású pálos rendhez köthető.

ADRIENNE DÖMÖTÖR

A Marian Prayer – Three Early Variants

This study examines various recordings of an Old Hungarian Marian prayer. Historically, researchers primarily associate this prayer with the Peer Codex, although two closely related parallels have also been preserved, both as guest entries. One of these has remained unpublished until now, while the other was published approximately 130 years ago in a letter-by-letter (albeit not error-free) transcription.

⁶⁴ SÁGI (1906), 345; [SZILÁDY] 1893: 125.

⁶⁵ HAADER 2022: 168.

Within this paper, I present all three textual variants (accompanied by facsimiles and transcriptions, both literal and interpretative). I meticulously compare them, with particular attention to their vocabularies on a line-by-line basis. Furthermore, I contrast their phonological characteristics and recording peculiarities. In a broader context, I also touch upon five additional prayer variations, these offer more distant parallels to the discussed texts.

Examining the content of this variably worded prayer and, where available, its Hungarian transcription environment, I delve into its potential role in liturgy, as well as questions concerning its origin and monastic affiliation. Regarding the latter, evidence suggests that the prayer likely originated in a Pauline context, emerging not as a direct translation but rather as a result of compiling Hungarian lines and textual segments from different sources into one prayer.